

INSON VA JONZOT QIYOFASINING OBRAZLI IFODASI: AMERIKA ADABIYOTI MISOLIDA

Karimova Munira Axmadjanovna

Xalqaro Nordik universiteti

Chet tillari kafedrasi katta o'qituvchisi,

O'ZDJTU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Amerika adabiyoti - inson va jonzot obrazlarini tasvirlashda estetik, falsafiy va ijtimoiy kontekstlarda boy materialga ega bo'lgan bir olamdir. XX, XXI asrlar adabiyotida bu aloqalar faqat metafor yoki ramz bo'lish bilan cheklanmaydi; ularni qadimgi antropotsentriklar, ekologik tanqidchilar va hayvonlar etikasiga bag'ishlangan dissertatsiyalar hamda nazariy matnlar orqali chuqur tahlil qilinadi. Quyidagi maqola adabiy obrazlar tahlili bilan birga, bunday ilmiy yo'nalishlarni tadqiq etadi.

Kalit so'zlar: Amerika adabiyoti, inson va jonzot obrazi, metafora, simbolizm, personifikatsiya, allegoriya, ichki monolog, ruhiy portret

Аннотация

Американская литература - это целый мир, обладающий богатым материалом для изображения образов человека и живых существ в эстетическом, философском и социальном контекстах. В литературе XX–XXI веков эти связи не ограничиваются лишь метафорами или символами; они глубоко анализируются в трудах, посвящённых древним антропоцентристам, экологической критике и этике животных. Настоящая статья исследует как литературные образы, так и научные направления, изучающие эти вопросы.

Ключевые слова: американская литература, образ человека и живого существа, метафора, символизм, олицетворение, аллегория, внутренний монолог, психологический портрет.

Annotation

American literature is a vast realm rich with material for depicting human and non-human beings within aesthetic, philosophical, and social contexts. In 20th, 21st century literature, these relationships are not limited to mere metaphors or symbols; they are deeply analyzed through works dedicated to ancient anthropocentrism, ecocriticism, and animal ethics. This article explores both literary representations and scholarly approaches that examine these issues.

Keywords: American literature, human and non-human representation, metaphor, symbolism, personification, allegory, inner monologue, psychological portrait.

“Inson va jonzot” obrazlarining tasviri Amerika adabiyotida dunyoqarash va janr estetikasi bilan chambarchas bog‘liq. Inson va jonzot obrazlari evolutsiyasiga nazar solsak, XIX asr romantizmi tabiatni ruhiy qadr bilan to‘ldiradi; realizm va naturalizm esa odam-hayvon muhitidagi omon qolish mantig‘ini tasvirga ko‘chiradi; XX–XXI asrlar esa antropotsentrizmni savol ostiga qo‘yib, ekopoetika, postgumanizm, mahalliy dunyoqarashlar orqali ko‘p-turli mavjudotlar o‘rtasidagi qarindoshlikni (relational ontology) ifodalaydi. Shunday qilib, jonzot tasviri — bu nafaqat tasvir, balki axloqiy mas’uliyatni sozlovchi estetik amaliyotdir. Amerika adabiyotiga yuzlansak, u o‘zining boy tarixiy jarayoni davomida inson va jonzot obrazini tasvirlashda turli estetik yo‘nalishlar va badiiy ifoda vositalariga tayanib kelgan. Ushbu adabiyotda insonning ruhiy dunyosi, ijtimoiy muhitdagi o‘rni, tabiiy olam bilan o‘zaro munosabati, shuningdek, hayvonlar, qushlar va boshqa jonzotlar

obrazlari orqali kishi ichki kechinmalarining ramziy ifodasi ko‘p uchraydi. Xususan, XIX–XX asrlar adabiyotida inson va jonzotlar o‘rtasidagi bog‘liqlik, metaforik va alegorik obrazlar orqali ochib beriladi.

Amerika adabiyotining ilk bosqichlarida – koloniya davrida – jonzotlar, asosan, diniy va axloqiy ramzlar sifatida talqin etilgan. Hayvonlar ko‘pincha inson gunohlari yoki fazilatlarini ifodalovchi timsollar bo‘lib xizmat qilgan. Masalan, Jonatan Edvards kabi protestant yozuvchilarning diniy asarlarida ilon, bo‘ri yoki qushlar insonning ruhiy ahvolini aks ettiruvchi obrazlar sifatida uchraydi.

Keyinchalik, XIX asrda romantizm va realizm yo‘nalishlari rivojlanib, inson va jonzotlar o‘rtasidagi munosabatlar yanada chuqurroq psixologik va estetik darajada tasvirlana boshlandi. Genri Devid Toro va Ralf Uoldo Emerson kabi yozuvchilar tabiat va undagi mavjudotlarni inson ruhiyatining ajralmas qismi sifatida ifodalaganlar.

Amerika adabiyotida hayvon obrazlari ko‘pincha insoniy muammolarning ramziy ifodasidir. Masalan, Ernest Xemingueyning “Chol va dengiz” asarida qariya bilan kurashgan katta baliq – inson orzulari, kurashi, sabr-bardoshi va mag‘rurligini ifodalaydi. Baliq – jonzot sifatida emas, balki ichki qat’iyatni sinovdan o‘tkazuvchi vosita sifatida talqin etiladi. Shuningdek, Uilyam Folkner asarlarida hayvon obrazlari janubiy shtatlardagi irqiy va ijtimoiy ziddiyatlarni ochib beruvchi vosita sifatida ishlatilgan. U hayvonlar orqali insonlarning hayotiy instinktlarini, pastki ong darajasini va jamiyatning tanazzul holatini ko‘rsatgan.

Amerika modern va postmodern adabiyotida inson va hayvon o‘rtasidagi aloqa ko‘pincha ramziy tus oladi. Jek Londonning “Oq so‘yloq”, “Hayotga muhabbat” kabi asarlarida hayvonlar insoniy tuyg‘ular, g‘oyalarning aks-sadosi sifatida namoyon bo‘ladi. London bo‘rilarni antropomorf shaklda tasvirlab, ularning hayoti orqali insoniyatning yovvoyi instinktlariga e’tibor qaratadi.

Toni Morrisonning “Beloved” (Ma’shuqa) romanida esa ba’zi epizodlarda hayvonlar orqali afro-amerikaliklar boshidan kechirgan tarixiy zulmlar, quldorlik va dehumanizatsiya muammolari yoritiladi. Bu yerda hayvonlar nafaqat obraz, balki ijtimoiy ong va madaniy xotiraning ramzidir.

Inson va jonzor obrazlarini tasvirlashda qo‘llanilgan asosiy badiiy vositalar quyidagilardan iborat:

Metafora va simvolizm – Hayvonlar ko‘pincha insoniy sifatlarning simvoli sifatida ishlatiladi. Masalan, qush – ozodlik, bo‘ri – xavf, it – sadoqat timsoli. Bu badiiy adabiyotning asosiy vositalaridan bo‘lib, Amerika adabiyotida quyidagi na’munalar mujassam: Edgar Allan Poe qalamiga mansub quyidagi asarlar: **“The Raven”** — qarg‘a: bitmas-tuganmas qayg‘u va yo‘qotishning ovozi; **“The Black Cat”** — mushuk: ayb, vijdon qiynog‘i va ichkilik domi; **Jek London: “The Call of the Wild”, “White Fang”** — it/bo‘ri: sivilizatsiya ziddiyati; Kate Chopin: **“The Awakening”** — qushlar: ozodlik istagi va ijtimoiy kishanlar; **T. Morrison: “Song of Solomon”** — tovus va parvoz motivi: manmanlik/ochko‘zlik hamda erkinlik orzusi; **Meriy Oliver: “Wild Geese”** — yovvoyi g‘ozlar: tabiiy uyg‘unlik va o‘zligingga qaytish; **Herman Melville: “Moby-Dick” (1851) oq kit** — bilishning chegarasi, taqdir va obsessiya.

Personifikatsiya – Hayvonlarga insoniy fazilatlar yuklanadi, bu orqali muallif o‘z g‘oyasini kuchaytiradi. Misollar:

Elizabeth Bishop: “The Fish” (1946) – baliqqa “hurmatga loyiq, tajribali” kabi insoniy xislatlar yuklanadi (“venerable”, “wisdom” talqini); Mark Twain: **“The Celebrated Jumping Frog of Calaveras County” (1865)** – qurbaqaga ayyorlik/raqobat ruhidagi insoniy niyatlar beriladi; E. B. White: **“Charlotte’s Web”** — o‘rgimchak va fermadagi hayvonlar gapiradi, reja tuzadi; Mark Twain: **“A Dog’s Tale”** — hikoyachi-it axloqiy his-tuyg‘ular bilan; William Faulkner: **“The Bear”** — ayiqqa shaxsiylashtirilgan irodaviy kuch beriladi.

Allegoriya – Muayyan ijtimoiy hodisalar hayvonlar orqali ramziy tasvirlanadi. Masalan, Jorj Oruellning *“Hayvonlar fermasi”* asarida bu tamoyil aniq ko‘rinadi. Quyidagi na‘munalar mavjud: **Art Spiegelman: “Maus” (1986–1991)** - sichqonlar (yahudiylar), mushuklar (natsistlar), cho‘chqalar (polyaklar) — **holokost va zo‘ravon ierarxiyalarning** hayvonlar qiyofasidagi keng allegoriyasi; **John Steinbeck: “The Turtle”** - toshbaqaning sekin, qat‘iyatli yurishi — **muhojirlar sabri va omon qolishi** allegoriyasi; **Mark Twainning** quyidagi asarlari: *“A Dog’s Tale”* (1903) — **it-hikoyachi** orqali **insoniy shafqatsizlik va ilmiy bepisandlik** allegorik ko‘rinishda; *“A Fable”* (1909) - mushuk va boshqa jonivorlar bahsi — **san‘atni talqin qilish, haqiqatning nisbiyligi** haqidagi allegoriya; **E. B. White: “Charlotte’s Web” (1952)** — **O‘rgimchak va cho‘chqa** — **hamjamiyat, do‘stlik, o‘limni qabul qilish va yozuv/til kuchi** allegoriyasi; **Ray Bradbury: “Fahrenheit 451” (1953)** — **“Mechanical Hound”** (it-drone) — **nazorat va qo‘rquv orqali boshqariladigan davlatning** hayvon qiyofasidagi allegoriyasi; Bu asarlarda hayvon **nafaqat personaj**, balki **g‘oya va ijtimoiy-axloqiy muammoni** ramziy tarzda ko‘taruvchi **allegorik markaz** sifatida ishlaydi.

Ichki monolog va ruhiy portret – hayvonlar bilan kurashuvchi inson obrazlari (Xemingueyda) orqali ichki kechinmalar yoritiladi. Amerika adabiyotida hayvon obrazi orqali **ichki monolog** va **ruhiy portretni** ifodalash keng qo‘llaniladi. Masalan: **Ernest Hemingway: “The Old Man and the Sea” (1952)** - **Marlin** (baliq) va **akulalar** — **inson sha’ni, matonati, qurbonlik va mag‘rurlikning** ichki manalogdagi ifodasi.

Edgar Allan Poe: “The Black Cat” – asar bosh qahramoni qora mushuk obrazi o‘zining ichki buzilgan ruhiy holatini ichki monoliglarda oqlashga urinadi. Mushuk bu yerda qahramonning vijdon azobi, jinoyat va ruhiy azobining timsoliga aylanadi. Mushukga nisbatan zo‘ravonlik uning ichki buzulishini aks ettiradi. **Ichki**

monologlar orqali u o'zini oqlashga urinsa-da, aslida o'z ruhining tubanligiga o'zi guvoh bo'ladi.

Jack London: "To Build a Fire" – It obrazi keltirilgan. Bosh qahramon (inson)ning tabiat bilan kurash jarayonida ichki fikrlari va xatolari ochiladi. Insonning o'ziga ortiqcha ishonchi va tabiiy instinktni mensimasligi uning halokatiga sabab bo'ladi. Bu orada it – tirik qolish instinkti bilan harakat qiladigan timsol sifatida beriladi. **Ichki monologlar** orqali qahramon sovuqqa qarshi kurashishda o'zining zaifligini tushunib boradi, it esa tabiat bilan uyg'un yashashni anglatadi.

John Steinbeck: "Of Mice and Men" – Sichqonlar, quyonlar (va kuchuk) obrazlari keltirilgan. Lennining ruhiy holati hayvonlarga bo'lgan mehr va ularni tushunmasdan zo'rlik ishlatishi orqali ifodalanadi. Lennining quyonlar bilan bog'liq orzusi uning begunohligi va oddiy baxt istagini ko'rsatadi, lekin u bu mehrni boshqara olmaydi. Ruhiy portret: Lennining mehribon, ammo nazoratdan chiqqan kuchi uni fojiali qahramonga aylantiradi.

Amerika adabiyotida inson va jonzot obrazlarini ifodalash badiiy-estetik tamoyillari boy va rang-barangdir. Bu obrazlar orqali yozuvchilar insoniy tuyg'ularni, ijtimoiy muammolarni, falsafiy qarashlarni va ekologik inqirozlarni yoritishga harakat qilganlar.

Xulosa qilib aytganda, inson va jonzotlar o'rtasidagi badiiy aloqalar nafaqat adabiy-estetik mazmun kasb etadi, balki insoniyatning o'zlik anglash yo'lidagi ichki izlanishlarini ham ifodalaydi. Ularning tasvirida ko'plab uslublar, ramzlar, estetik tamoyillar mujassam bo'lib, bu Amerika adabiyotining o'ziga xos falsafiy chuqurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abrams, M. H., & Harpham, G. G. (2015). *A glossary of literary terms* (11th ed.). Cengage Learning.
2. Baldick, C. (2015). *The Oxford dictionary of literary terms* (4th ed.). Oxford University Press.
3. Cuddon, J. A. (2013). *A dictionary of literary terms and literary theory* (5th ed.). Wiley-Blackwell.
4. Fletcher, A. (1964). *Allegory: The theory of a symbolic mode*. Cornell University Press.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
6. Ricoeur, P. (1977). *The rule of metaphor*. University of Toronto Press.
7. Greene, R., Cushman, S., Cavanagh, C., Ramazani, J., & Roubaud, J. (Eds.). (2012). *The Princeton encyclopedia of poetry and poetics* (4th ed.). Princeton University Press.
8. London, J. (1908). *To build a fire*.